

„Élni, napló, 1959 mindenáron élni!”

Kedd

1939–1959.

Egy kis történelem? Lengyel, ugyebár? Jómagam kevésbé követem nyomon, nem keresem (ő néz be néha hozzám), csak távolról szemlélem, mint egy hegyláncot. Mit is mondhatnék róla? De hisz a történelem épp távolról nézve az, ami!

Hogy alakultak végül is a szerepeink? Ki vesztett, ki nyert, az otthoniak, vagy az emigráció? Hol van ma Lengyelország, odahaza vagy „a száműzöttek szívében”?

Tessenek végre beismerni: az emigráció nem egyéb, mint óriási felsülés, egyáltalán nem igazolódott, legalábbis ebben az 1939-es kiadásában nem. Valahogy kifulladás a dinamikája, és nem teljesíti történelmi küldetését. Találós kérdés: mi a különbség az emigráció és a szardíniakonzerv között? Hogy az emigrációnak nem tesz jót a hermetikus elzártság.

Miközben önök (tudjuk, ezen az „önökön” kiket kell értenünk) csak egy dologra ügyeltek. Az aszeptikus higiéniaára, nehogy egyetlen bacilust is beengedjenek! Hogy megőrizték a múltat! A makulátlan múltat! Elszegődtek hát Gyámnak. Legfőbb szentségnek megtették a saját személyüket, úgy, ahogy ama két háború közötti békebeli világból kimentették magukat. Nem kívánom ismert dolgokra vesztegetni az időmet. Igen, hogy konzerválják múltat! Hogy átmentsék! Hogy szoborra merevítsék azt, ami elszáll, ami elmúlik! Hogy a múltnak éljenek! Hogy átvészelve a mát, a jövőben feltámasszák a múltat! És nehogy már a legkisebb karcolás is érje a hűség e páncélzatát!

A lét olyan, akár a folyó, ha akadályba ütközik, azonnal más csapást keres, arra szökik, amerre tud, ott talál magának egérutat, ahol nem is álmodta! A lengyel emigrációnak nem sok köze van a folyóhoz. Csak áll a fal előtt, áll, várja, hogy mikor omlik le, a mai napig ott áll, és néz, és vár. Önök eközben masszázzsal próbálták helyettesíteni a természetes mozgást. És két évtized alatt nem jöttek rá semmi-re, amit ne láttak volna előre, semmivel nem lepte meg önöket a Történelem. Ez a szendesség kellőképp tanúsítja jólneveltségüket, de Nemesziszt aligha fogják kiengeztelni vele, mert ő csupán azokat a fiúkat értékeli, akik... Na, de hagyjuk is ezt!

Udvariasság! Önök kultúremberek, uraim!

Szerda

Mi történt a száműzetés húsz esztendeje alatt az írott szó történetében? Alkotók? Művek? Esmék?

Időnként megfordulok az argentin irodalom felettébb unalmas köreiben, ahol így szokás kezdeni a társalgást: – *Que nuevos valores surgen entre Vds.?* Azaz: milyen új tehetségek tűntek fel önöknél? Az efféle kérdésekre akár többórás választ adhatnék. Utóvégre ami a prózát illeti, ott van Józef Mackiewicz, Czesław Straszewicz, vagy akár Nowakowski és Bobkowski, a költészetben meg Baliński – ez végül is mind az emigrációban született –, nem is beszélve a publicisták heves temperamentumáról és megannyi más művésztől, akiket nem illene említés nélkül hagynunk... Helyénvaló-e megfedkezni ama becses alkotásokról, amelyekkel ezek a háború előtt is már kiváló írók gazdagították életművüket? Valóban. „A száműzetés irodalmának legszebb lapjai...” etc., etc. Hogyne, persze. Csak hát... történelmi szempontból nézve ?...

És ha már a történelemről van szó: milyen történelmi feladattal találta szemben magát a lengyel művészet és a lengyel gondolkodás?

Csak semmi túlbonyolítás. Sőt, nagyon is egyszerű: élni, mindenáron élni! Nem halni meg! Ismerjük el, hogy ez egy teljesen elementáris program, valamennyi kiégésítő pontjával együtt, mint például: ne váljunk szoborrá, ne legyünk sirató-asszonyok, ne legyünk sírásók, ne szavaljunk, ne ismételjük magunkat, ne essünk túlzásokba, ne aprózzuk szét magunkat, ne dörögjünk és ne kiabáljunk, ne szellemeskedjünk. De mindenekelőtt: tessék felülvizsgálni! Felülvizsgálni, hogy egyáltalán mivel rendelkezünk, sőt mi több, felülvizsgálni saját magunkat. Ha köröttünk minden változik, hogyan maradhatnánk zavartalanul azonosak azzal, ami létre hozott bennünket, és ami már nem leli a helyét a mai világban?

Péntek

Egy bizonyos szempontból, el kell ismernem, erősek voltak. Bevonultak az antikomunizmus erődjébe, elbarikádozták magukat, és hadat üzentek a vörös Lengyelországnak.

Legalább valamire elszánták magukat. Csak hát... milyen szinten folyik ez az egész? Az ördögbe is, azért kell valami különbségnek lennie a politika (és a propaganda), valamint a gondolkodó és a költő antikommunizmusa között. Ahhoz, hogy a száműzetés irodalma számot vessen az ellenséggel, nem kellett volna feltétlenül üvöltözni, hogy „gazemberek!”, se gúnyolódni, sírni, grimaszolni, átkozódni. Nem csupán a könnyebb ellenállás felé lehet nyomulni, elsütve közben az összes kész patront, némi intellektuális erőfeszítésre, egyáltalán lelki készenlétre is kínálkozott volna alkalom, mondjuk, annak arányában, hogy a leghatalmasabb megrázkódtatásról van szó, ami bennünket ért, amióta Lengyelország – Lengyelország, továbbá az egyik legvakmerőbb kalandról, amire az emberiség vállalkozott.

Az ám, erőszakot kellett volna venni magukon, ami elég kellemetlen dolog, de anélkül tapodtat sem lehet elmozdulni. Előzékenyen, sőt barátilag kellett volna bánniuk a kommunizmussal... igazi „elvtársaknak” érezve magukat. Másrészt, ha erőszakot vesznek magukon, persze, csak ha lehetséges, hisz ez minden eddiginél természetellenesebb, abból az is következne, hogy ellenségesen kezelik a saját személyüket, az eddig végzett dolgaikkal együtt, azaz az egész eddigi történelemmel, ami a nemzet történelme. Bagatell! Összebarátkozni a Kremlllel és ellökni maguktól a legdrágább kincseiket – igen, ez a követelmény!

Másképp hogyan akarják *elérni az ellenséget*? Ha előbb nem mélyülnek el a lehető legelőzékenyebben az ő igazában, nem próbálják a lehető legkomolyabban megközelíteni az ő eszményeit? Bele kellett volna merülni az ő mocskába és mételyébe

(ami elválaszthatatlan az érényeitől), csakis így lehetséges egyetlen döféssel leteríteni. Vagy ez már meghaladja az önök erejét? Jó, ez esetben marad a hűvös objektivitás, a tárgyilagosság, amely a barikád mindkét oldalán látja a bűnöket, és amely oly szigorúan ítéli meg a sajátjainkat, hogy az feljogosít az idegen bűnök számbavételére.

A kommunizmus minden kritikájának együtt kellene járnia a lelkiismeret-vizsgálattal, amely nem riad vissza az igazságtól. Ki képes erre önök közül? Csak Miłosznak volt meg hozzá a higgadsága; neki és Mieroszewskinek¹, aki hűvös józanságot hozott a lengyel politikába. És rajtuk kívül? Lámpással kereshetnénk az elmúlt húsz esztendő költészetében és prózájában azt a harcmódot, amely lojálisan kutatja az ellenfelet a maga terepén; felkutatja, megtalálja, lecsap rá. Az emigráció irodalma más utat keresett... következetesen... és sajnos, épp úgy, ahogy azt előre lehetett látni. Mit tehetsz, ha kihajítanak a szülői házból? 1.) Jajgatsz. 2.) Emlékezel. 3.) Gyalázkodsz. 4.) Hangoztatod az ártatlanságodat. Ez a program lett végrehajtva, és ez fosztotta meg a kommunizmussal folytatott vitánkat a színvonalától, a nagyságtól, az alkotó szellemtől.

Az emigráns irodalom fő vonulata – miért is ne! – a vátesz Lechoń² és Grydzewski³ szerkesztő vezénylete alatt ennek szolgálatában áll. A többi írás meg azon fáradozik, hogy bebizonyítsa, író tolla alól került ki; tehát olyan, amilyen. Ó, minő *status quo antes!*

Szándékosan nem mondom meg, kire gondolok, amikor azt mondom, „önök”. Mindenkire, egy-két kivétellel. A szög úgysis kibújik a zsákból.

Szombat

Megjegyzem még, hogy két kapitális szellemi feladatot rótt rájuk a Történelem, egyiket sem teljesítették. Egyrészt elméletileg közelről szemügyre kellett volna venni a marxizmust, másrészt közelebb kerülni az egzisztencializmushoz.

Azt hihetnők, hogy az egyiknek nem sok köze van a másikhoz, tény azonban, hogy e két eszmeiség együtt nyitja rá a szemünket a kor igazságára. Csakhogy... Marxhoz, de Kierkegaard-hoz is szükségünk van Hegelre. De Hegelt nem fogjuk megemésztetni *A tiszta ész kritikája* nélkül. Az meg valamennyire Hume-ből, Berkeley-ből merít, hosszabb távon azért legalábbis Arisztotelész elkerülhetetlen, meg egy kicsit Platón is, de nem kevésbé jól jönne Descartes, a modern gondolkodás atyja, mellest ő a belépő a fenomenológiába, mert a fenomenológia (Husserl) nélkül olvashatatlan a *L' tre et le néant* is, a *Sein und Zeit* is. Nem szeretnék senkit megriasztani a sok címmel és névvel. Nem kreálok filozófust magamból, utóvégre költő vagyok, ott van bennem a velem született *abschmack* az elvont gondolkodás iránt. E nevek és címek csupán egy másodéves filozófia szakos egyetemi hallgató horizontját jelzik; kérдем hát, hány gondolkodónk felelne meg egy ilyen vizsgán? És akkor mitől van úgy oda? Úgy rántanak kardot, uraim, hogy a modernitás világ-és emberképét, az emberiség kétezzer éves szellemi fejlődését illetően teljesen tájékozatlanok, hogy az emberi tudat legdöntőbb momentumai kapcsán káosz van a fejünkben? Hisz bármit is írnak, abból üvölt járatlanságuk a gondolkodás történetében, hogy az ABC összes betűjét ismerik, csak az a-t, a b-t és a c-t nem.

Ez nemcsak intellektus kérdése, bele is kell hallgatni, bele is kell érezni, bele is kell lépni a változó világba, megtapasztalni az ízét, stílusát, ritmusát, szenvedélyét... Ezt aztán nem merték megtenni a művész urak. Az érzelmi szakadék e konzekvens, nyakig begombolkozott konzervatívok és a modernitás közt (jó, tudom, ez a kifejezés indexen van, így nem úszom meg, hogy sznobizmussal vádoljanak) már akkora, mint a kölni székesegyház.

És a katolicizmus! Persze ott a katolicizmus! Az már mindent tud, és ásitva hallgatja a fejleményeket... a lengyelek szemén is, akár a lovakon, ott ez a szemellenző, nehogy oldalra pillantsanak... Mondom, nem vagyok ellensége a katolicizmusnak,

csak annak a funkciónak, amit a kultúránkban betölt, és nem a mai naptól. De az önök liberalizmusának, scientifizmusának, szocializmusának stb. ugyanúgy nem sok köze van ahhoz, amit a modernitás közérzetének neveznek. Önök egyszerűen nem tudják, miről van szó, és hogy hol lakik az isten. Húsz éve közvetlen kapcsolatban vannak a Nyugattal, mégis kevesebbet tudnak róla, mint az otthoniak!

Tegyük fel, hogy tévedek, és az egzisztencializmus nem túl érdekes, a marxizmusból meg már úgysem lesz énekes halott... Jól van. De hogyan akarják lefitymálni azt, amit nem is ismernek, amiről csak holmi szóbeszéd alapján tudnak valamit?

Hétfő

A lengyelek közt sohasem virágzott az alkotás kultusza. Lehet, hogy ezt a nemzetet mások megtermékenyítették, ám ő maga szinte senkit sem volt képes megtermékenyíteni, ezért adott oly keveset az egyetemes kultúrának, nem érzékelt, nem értette a kreativitást. Az alkotás mifelénk inkább egyfajta ízléstelenség. A művészetben a másodkézből eredő jó munkának van értéke.

Ez a kulcsa a tragikomikus helyzetnek, ha e Lechoń-féléket falhoz szorítják: tesék, most préselj ki magadból valamit: egy lórúgást, eszmét, sugallatot, valami váratlan és szokatlan dolgot, Történelmet kizökkentő első lépést! Mire ők elszavalják az összes eddigi műveiket plusz egy-két újat, amelyek ugyanolyanok, akár két tojás. Mindezt ékes, zengő nyelven, példás szintaxissal, kulturáltan, méltósággal, a vesszőket gondosan kiteve.

Messze nem azt várom, hogy a londoni Lengyel Írószövetség minden tagja tűzokádó vulkán legyen. De legalább kettő vagy három lehetne. Vagy legalább megpróbálnák...

Az az érzésem, önök a sok mintaszerű szenvedéstől és illedelmes szándéktól mentek tönkre. És ettől oly rokonszenvesek!

Szerda

„Az emigrációban már-már törvényszerűen bekövetkezik a fogalmak és a kritériumok zűrzavara – mondta Wittlin az emigráns PEN Clubok kongresszusán A száműzetés szépsége és nyomorúsága címmel tartott tanulságos előadásában –, valószerűtlen értékrendek születnek, mert hiányoznak az írói munka valódi értékét meghatározó ismérvek. A művek értékét többnyire érzelmi szempontok, avitt mítoszok és a nemzeti esztétika elavult normái szabják meg, amelyekkel a hajdani »váteszek« mérték magukat emigrációjuk idején. Ez a zavar különösen fájdalmasan rányomta bélyegét a legutóbbi háború lengyel emigrációjára.”

Értelmes szavak. Minél kevesebb az élet, annál nehezebb természetes szelekcióról beszélni. A *Wiadomości* tökéletesen kifejezi az emigráció csendes kipurcanását, nehéz elképzelni gondosabban kiglancolt, kivasalt, fésült, kinyalt és *comme il faut* temetőt. Igen, a *Wiadomości*, a londoni széplelkek, sznobok, angolok, európeérek, külügyérek, polonisták, esztéták és egyéb illetékesek egész társaságával együtt. A hideg kilel a gondolattól, hogy mi lett volna, ha a dialektika afféle szerencsés csodájaként nem tűnik fel a horizonton a *Kultura*⁴ mint antitézis. Gondoljunk csak bele, hogyan festenének e párizsi folyóirat nélkül. Mieroszewskit nyilván a *Wiadomości*nak még a közelébe se engednék, arra lenne ítélve, hogy jelentéktelen lapocskákban közölje írásait, vagyis a legjózanabb és legnyitottabb fő (aki a lengyel politikai gondolkodás történetében már rég az egyik legelőkelőbb helyet foglalja el) nem rázna és nem oldaná fel végképp bezáput „koncepcióinkat”. És akkor nem beszélek Miłosz ordító és szembeötlő *casus*áról. De hát Jeleński!⁵ Nem tudom, hogy is van

ez, de a *Kultura* nélkül aligha tartanák számon Jeleńskit az egyetlen európai léptékű lengyel publicistaként, s ő maga sosem jut be komoly francia elitkörökbe. Ama „érzelmi szempontok, avitt mítoszok és a nemzeti esztétika elavult normái” következtében, amiről Wittlin beszél, nyilván nem kerül fel a Grydzewski-féle Olümposzra és nem is találna lapot Jeleński a maga flexibilis élelméjűségével, ahol elkezdhetné irodalmi munkásságát, noha nincs még egy lengyel, aki hozzá hasonlóan tájékozott lenne a kortárs európai irodalomban. És – hogy már ne neveket citáljak – az a sok újdonság, amit a *Kultura* vezetett be társadalmi, politikai és művészeti téren, hol máshol történt volna meg? És végül, de nem utolsó sorban, hogy festene az otthoni világgal a kapcsolatunk, hisz a *Wiadomości* és köre maga a kínai fal, vagy nem emlékeznek a londoni Lengyel Írószövetségnek a hazai publikálást megtiltó határozatára, e kapitális döntésre, az ügyefogyottság e monumentumára?

Szerda

Miért szakítottam a diszkrécióval, ami jellemző rám, és miért akarom zavarba hozni, sőt egyenesen provokálni azokat, akik olvasnak? Nem szórakozásból teszem. Muszáj kiéleznünk a frontokat, meghúzni a választvonalat. Az, ami élő, túl hosszú ideje keveredik a hullaházzal. Hadd érezze az élet életnek magát, hadd tapasztalja meg a maga feltétel nélküliségét, élességét, lendületét, és törjön utat magának.

Péntek

Idézem még Wittlint:

„A száműzött író beszűkült közösségben él, amelyben nem könnyű alkotni, még kevésbé lázító művekkel jelentkezni. Ez a beszűkült közösség a leginkább azt szeretné hallani, amit már régóta jól ismer... Így aztán a száműzött írónak ugyancsak nehéz elfogadtatnia az emigrációval ízlését és újszerűségét.

Jaj neki, ha enged. Mert ahogy a normális társadalomban is minden egyes művésznek az a legnagyobb ellensége, ha tetszeni akar, ez a veszedelem százszor nagyobb ebben a beszűkült, gettószerű miliőben...”

No tessék! Ezek szerint semmi helye sincs itt a hízelgésnek, az egészségtelen lenne e „gettószerű, beszűkült miliőben”. Inkább ajánlatos őszinte pokrócnak lennem, noha az sem egy nagy lelemény, hogy ők meg két évtizede a napot lopva, azzal élnek vissza, hogy „ez a beszűkült közösség a leginkább azt szeretné hallani, amit már régóta ismer”.

Választvonalat! Meghúzni a határt a mozgás és a mozgás „imitálása” közt!

Szombat

Milyen kár, hogy nincs egy Sandauerünk!¹⁶ Nem is jönne rosszul, ha ránk sütné a *Nincs kedvezményes tarifa* bélyegzőjét. Mindenesetre az otthoniak felfedezték maguknak Sandauert, ami annak a jele, hogy rendesen lekörözték az emigráció sekélyességét.

Micsoda? Lekörözték? Ők, a béklyóba vertek, önöket, itt, a szabadság futószőnyegén? Lehetetlen! Bosszantó! És mégis! Úgy látszik, nem a börtön a legrosszabb hely a szellem számára, amely a bezártságban rugalmassá válik. Miközben ahol nincsenek korlátok, ott a szabadság olyan könnyen elolvad, mint a hajóról az óceánba ejtett kockacukor.

Bizonyos értelemben az otthoniakat és az emigrációt ugyanaz a betegség sújtja. Mert ha az emigráció mesterkéltségben szenved, ami a nemzetől való elszakított-ságának következménye, akkor a hazaiakra még brutálisabban nehezedik e mesterkéltség egy mohó és papírízű elmélet jegyében. Az emigrációs lét vákuumot jelent, azaz nem érintkezünk az élettel, ami ellenőrizne és megújítana. Odahaza is mindent megfertőz a fikció, de azért, mert Lengyelországot kiszakították a világból, az értékek szabad forgatagából, és sajátos törvények szerinti zárt rendszert kreáltak belőle. Ilyen feltételek közt nem nehéz meglelni a művészet kritériumát: ott is, náluk, és itt is, önkönl: minden, ami a valóságot, az életet, az igazságot szomjazza és szólítja, persze nem a viszonylagost és helyit, hanem az egyetemet és végsőt, az értékes, sőt felbecsülhetetlen; és minden, ami lényege szerint konjunktúrális, és úgy feszít a hamisságon, akár egy trónuson, az szegényes és sekélyes, ügyes és közepes.

Itt fekszik az asztalomon Artur Sandauer könyve, a *Nincs kedvezményes tarifa*, amelyben általános támadást indít a mai hazai irodalom ellen. „Általános”, mondom, holott a vérszomjas Sandauer csupán Adolf Rudnickit, Jerzy Andrzejewskit, Jan Kottot akarja elfogyasztani, és még egy-kettőt ráadásnak. De a könyve alapján véve, az első oldaltól az utolsóig – függetlenül attól, hogy Bruno Schulz kifejezőmódjáról vagy Kott gondolati elmélyültségéről esik benne szó – jó nagyot rúg az otthoni partin, ahol megadott szabályok szerint kell mindenkinek lengyel irodalmat játszania.

Hogy túlságosan levágja Rudnickit? És hogy Andrzejewski tényleg ilyen rémes lenne? De nem is rólok szól ez a történet, hanem az egész bizsutériáról mint olyanról, e literatura kétes elsőrendűségéről. Nem vagyok hajlandó (ahogy Sandauer sem) műveik csapnivalóságát kizárólag a terror és a gyilkos kor számlájára írni. Először is az már egy ideje véget ért, másfelől a művészet, lévén *par excellence* metafora, elég jól viseli a különféle inkvizíciókat. Harmadszor, talán az is elegendő lenne, ha a lengyel művészet, nem is érintve a politikát, produkálna legalább egy valóban mély és hiteles egyéniséget; az ilyesmi fertőz, erőfeszítésre késztet, színvonalat diktál. A hazaiak nyomorúsága nem annyira a helyzetükből fakad, mint abból, hogy nem voltak képesek szembenézni ezzel a helyzettel. De hogy is nézhetnének szembe vele, ha teljesen belegabalyodtak? Utóvégre megpróbáltak ők – az általuk képviselt szellemi és művészi értékek féltése mellett – zöld ágra vergődni e szituációval, minthogy az amúgy, *entre nous soit dit*, nem kis mértékig kedvükben járt, amikor kiiktatta a konkurenciát és bevezette a kedvezményes tarifát. Így a jó írás receptje is egyszerű: illendő módon megközelíteni a valóságot, majd az egyezményes valóság révén megközelíteni a végsőt. De ők? Annyira belegabalyodtak, megrekedtek a saját történetükben, fülig beleragadtak, hogyan tehetnének hát szert némi távlatra? Még az ellenségeit is, mint amilyen Hłasko, rabul ejti a kommunizmus, hisz – művészi értelemben – belőle élnek... és igaza van Sandauernek, ha őt is beleveszi a könyvébe, röviden megvilágítva e tagadhatatlan tehetség karrierjét, aki megindítóan tanácstalan, tájékozatlan, primitív, képtelen a maga problémáit intellektuálisan kezelni, néhány naiv téma kidolgozására van ítélve. Hłasko érdekes, de csak mint a kommunizmus terméke, ő is a hazai bizsutéria gyermeke és alkotóeleme.

Ám ha így fest a helyzet, miért állítottam, hogy lekörözték az emigrációt?

Mert – szemben önkkel itt – az ő bizsutériájuk gyötrelmes. Sandauer hangneme – ez a hűvös, leleplező konokság – nem a véletlen műve, hanem következmény, és odahaza nyilván sok, nagyon sok emberben visszhangra talál (vannak esetek, amikor egy könyv hangvétele, anélkül, hogy nagyobb példányszámban kelne el, a „szájpropaganda” jóvoltából széles körben ismertté válik). Nekem ez a kritikus nem egészen az esetem, túl sokat jelent neki az agya, minden hajlékonyságtól megfosztott, száraz intellektualizmusa néha kevésnek tűnik; de el kell ismernem, hogy senki sem tette ilyen jó érzékkel a fájó sebbe az ujját. Olyasmit mondott ki, ami tovább már nem maradhatott kimondatlan, volt hozzá benne elég őszinteség, könyörtelenség és szigorúság, ami Lengyelország számára ma nélkülözhetetlen és egész jövőendő fejlődését meghatározza. Nem erről vagy arról a konkrét értékítéle-

téről beszélek hát, az akár sértő is lehet, hanem arról, hogy a háború óta ez az első olyan könyv, amelyben egy írástudó hallatja a hangját, aki visszaadja Lengyelországot Európának (ami nem azt jelenti, hogy az európai kapitalizmusnak).

Vasárnap

„Gombrowicz számára Sandauer az volt Lengyelországban, mint Jeleński európai vonatkozásban. Jeleński és Sandauer, ők ketten lökték fel a csúcsra, fáradhatatlan igyekezettel, amin ő el is csodálkozott (mert nem egészen értette, hogyan lehet ilyen aktivitással közeledni bárki művéhez, túl a semmire sem kötelező elismerésen). Nem titkolhatta el önmaga előtt, hogy a Ferdynurkéről sűrűn esik említés a Nincs kedvezményes tarifa lapjain, sőt ez lett az ugródeszka Sandauer számára a hazai irodalom elleni offenzívában, azaz *entre nous soit dit*, a könyv, amely minden egyes alkotást ízekre szed, miközben megállapítja az ő irodalmi munkásságának vitathatatlan primátusát, nem tudott nem kedvében járni Gombrowicznak.

Kedvében járni? Nyilván. Na és? Akkor hát nem kellett volna beszélnie Sandauerrel? Úgy gondolta, épp elég közhírré tennie e megterhelő körülményt, hogy tisztázza magát. A bevallott komplexus máris elvesztette méregfogát.

Egyébként egyre világosabban látta, hogy Sandauerrel való egyetértése, aki csak bizonyos aspektusból fogadja el a műveit is, személyét is, messze van a tökéletestől. Nem is várhatta el Sandauertől Jeleński hihetetlen befogadókész és szárnyaló érzékenységét; Sandauer egy magányos, a maga útján egyedül masírozó bogárfajta, egy masztodon, egy remeterák, egy kalugyer, víziló, különöc, inkvizítor, kaktusz, vértanú, apparátus, szociológus és a bosszú angyala. Ez a magánzó csak azt szemezte ki belőle – Gombrowiczból –, ami kedvére való, és ki tudja, hosszú távon nem kell-e azzal számolni, hogy a szövetségesből ellenség lesz... ez a fejlemény, noha nem túl valószínű, korántsem kizárt...”

Kedd

Számomra világos, hogy a hazai felső réteg – a nyomor ellenére – intelligencia, felvilágosultság jegyében az emigrációs elit felett áll.

Amíg az emigráció egy sor alkalmat elvesztegetett, ami a széles körű nyugati szabadság jóvoltából, illetve a nyugati gazdagság kapcsán osztályrészeül jutott, addig a hazaiak legalább részben szert tettek bizonyos pozitívumokra. Milyen pozitívumokról beszélek? Elsősorban a belső, rejtett, már-már konspiratív személyes érestről a fojtogató atmoszféra, az erőszak, a különféle macerák és buktatók közepe, hogy a sok katasztrófát, borzalmat, sorscsapást, kudarcot ne is említsem. Ez az egész legalább annyira kiélezte őket, mint amennyire ideális burzsoáziává tette a – csupán a pénzért harcolni képes – emigrációt a puhánysága és az egyhangúsága. A lengyelországi hivatalos hangvétel bürokratikus simaságához valahol mélyen borzalmas diszsonancia társul, ami igen dinamikus, de nem kevésbé keserű. A csalódás – a csalódások sorozata – valószínűleg a legkiválóbb felsőfokú átképzés, ami-ben ők otthon részesültek.

Ne felejtsük el, hogy minden forradalom, még a legelfuseráltabb is hoz bizonyos megújulást. A társadalom átstrukturálása változásokat von maga után szellemi és lelki vonatkozásban is. Az új materialista evangélium legalább kikököntette az országot a katolikus tradíció szorításából, ami a lengyeliséget oly mértékben visszafogta, hogy csak most kezdi felszámolni az egykori jezsuita konviktus örökségét. A marxizmus tehát kompromittálta az egyházat, de ő maga is kompromittálódott, mint-hogy ugyanolyan korlátoltan és dogmatikusan fejezte ki magát. Másfelől a Nemzet is meg lett ajándékozva egy kérdőjellel (a felsőbb osztályról beszélek), mert le-

lepleződött a gyengesége, és mert az új lengyel politikai helyzetben egyre kevesebb a mondanivalója. Úgy tűnhet hát, hogy a Hit, a Nemzet és egyúttal a Marxizmus tetemén, vagyis úgy a Dogma, mint a Filozófia és az Ideológia tetemén már csupán a Tudomány és a Technika hirdetheti meg a maga királyságát. Ám a Technika és a Tudomány odahaza rém nehezen mozdul, csigalassúsággal moccan valami itt-ott, de túl ügyefogyottan ahhoz, hogy a mélyebb élettartalmakat pótolja. Általános a kompromittálódás, ami minden területet felölel és minden istennel leszámol; ebből fakad a kiábrándultságuk és bölcsességük is.

Hisz különös bölcsesség ez... eltitkolni való. Politikai okokból? Nem csupán. Olyanok ők, akár a gyerekek, akik új várat akarnak építeni, de csak a korábbi gyerekszűrok régi, összekevert játékkockáival rendelkeznek, nem azt építik tehát, amit szeretnének, hanem valami setesutaságot, amiben királyi boltív, svájci ház homlokzata, gyárkémény és templomablak egyaránt található. Lengyelország tele van zsidó-áruval, a szellemi élet nem egyéb, mint a szólamok ki-beforgatása, a háború előtti kifejezések elegyítése azokkal, amiket a háború után adtak a szájukba. Ha belehallgatunk a mostani tudós vitákba, mindjárt megérezzük a fatális műveltségi szintet, a fatális neveltetést, és mindenekelőtt a stílus teljes hiányát, amely a nemegyszer ragyogó tehetségeket sikerhez juttathatná, csakhogy az egész ország egy hatalmas lomtár, káosz, hozzá nem értés és szenny. Mennyi, mennyi szenny! Mennyi szemét! Ennek ellenére mégis azt a földalatti nyomást, amit e zaklatott, tragikus, brutális, csalódott értelmiség kifejt, végtelenül erőteljesebbnek érzem, mint a háború előtti, és egyszer még ennek felszínre kell jutnia. ■ ■ ■

Pályi András fordítása

JEGYZETEK

- 1 Juliusz Mieroszewski (1906–1976) újságíró, politikai író, a második világháború után emigrációban, a lengyel–ukrán–litván megbékélés híve.
- 2 Jan Lechoń (1899–1956) a két háború közt elismert költő, kulturális diplomata, 1939-től emigrációban, Gombrowicz és Miłosz harcias ellenlábas.
- 3 Mieczysław Grydzewski (1894–1970) a konzervatív lengyel emigráció fellegetvő jelentő londoni *Wiadomości* szerkesztője, baráti szálak fűzik Lechońhoz.
- 4 A Jerzy Giedroyc (1906–2000) szerkesztette párizsi *Kultura* és a mögötte álló *Instytut Literacki* kiadó jelenteti meg Gombrowicz, Czesław Miłosz és mások, többek közt otthon elhallgatott szerzők műveit, nagy hatással van az odahaza szerveződő ellenzékre. Giedroyc egyik legfontosabb munkatársa Mieroszewski.
- 5 Konstany A. Jeleński (1922–1987) lengyel esszéista Párizsban, hivatásának tekintette Gombrowicz, Miłosz és más lengyel szerzők bekerülését a francia kulturális életbe, ezáltal elősegítve nemzetközi elismerésüket.
- 6 Artur Sandauer (1913–1989) a pártállami idők elmentmondásos alakja, elismert kritikus, aki sosem volt párttag, részt vett ellenzéki akciókban, sőt időnként az emigráns *Kulturában* is publikált. Sokat tett Gombrowicz és Bruno Schulz irodalmi elismeréséért.

Witold Gombrowicz (Lengyelország, Małoszyce, 1904. augusztus 4. – Franciaország, Vence, 1969. július 25.): lengyel regényíró, novellista és drámaíró.

Pályi András (Budapest, 1942): író, kritikus, műfordító. Legutóbbi kötete a *Kalligramnál: Színészek keresztútjában* (2011).